

olduğunu gösterenler: *ур-ат* 'erkek', *ур-егет* 'erkek', *ур* 'erkek', *уркәк* 'erkek cinsinden olan' vb.; medeni durumu belirleyenler: *ур* 'koca', *хужа* 'lehçelerde – sahip', *тол ур* 'dul erkek', *буйдак* 'bekar erkek vb.'; akrabalık terimleri: *ата / әти* 'baba' (lehçelerde – *әтәй*), *баба* 'dede', *агай* 'dayı, amca', *әне* 'erkek kardeş', *ул* 'oğul' vb.

Akraba olmayan ilişkilerin adı: *кияу* 'damat', *каенага* 'kocanın ağabeyi', *кода* 'damadın annesi ve babası'; *кайниш* 'kayın birader', *жизни* 'enişte', *бажа* 'bacanak' vs.; yaş özellikleri: *олан* 'Mişer Lehçesi, Kasım söyleyişi – çocuk', *егет* 'delikanlı', *карт* 'yaşlı adam', *абышка* 'lehçelerde – yaşlı adam, dede' vs.; kast durumu: *баяр*, *алпавым* 'zengin feodal, soylu', *би*, *бәй*, *бәк* 'bek, bey', *морза* 'mirza', *йомышлы* 'hizmetçi', *хәерче* 'yoksul' vs.; yaptığı iş (*тимерче* 'demirci', *көмөшче* 'gümüşçü', *алтынчы* 'altıncı', *дегетче* 'katrancı', *балтачы* 'doğramacı', *тирече* 'derici' vs.); devlet yöneticileri (*патша* (*padişah*), *хан* (*hakan*), *әмир* (*emir*) vs.). Deyim materyallerinde erkekleri ifade eden tanımların çoğunu (% 48,6) 'faaliyet türü yani yaptığı işe göre erkeklerin adlandırılması' grubu kazanmaktadır.

İncelediğimiz materyallerde 'kadın' suretini ifade eden kelimeler aşağıdaki gruplara ayrılmıştır: Kadın cinsinden olduğunu ifade eden genel tanımlar: *хатын-кыз* 'kadın', *хатын* 'karı / kadın', *кыз* 'kızcağız'; medeni durumu ifade eden kelimeler: *хатын* 'kadın', *бичә* 'karı', *тол хатын* 'dul kadın' vs..; kardeşlik ilişkilerini bildiren tanımlar: *ана* 'anne', *төркен* 'anne tarafından olan akrabalar', *абысын* 'teyze', *мута* 'teyze' vs.; akraba olmayan ilişkilerin adı: *үги ана* 'üvey anne', *килен* 'gelin', *каенана* 'kaynana', *балдыз* 'baldız' vs.; yaş özelliklerini bildiren tanımlar: *кыз бала* 'kız çocuk', *кыз-кыркын* 'genç kızlar', *карт кыз* 'evlenmemiş ve genç olmayan kız', *яшь хатын* 'genç kadın', *карт хатын* 'yaşlı kadın', *карчык* 'yaşlı kadın' vs.; kast veya hukuki durumu bildirenler: *бикә* 'bey hanımı', *ханьш* 'hakanın hanımı ya da kızı', *куравыч* 'kul kadın' vs.; kıyafet ve dış görünüm özellikleri: *гүзәл* 'güzel', *каракаш* 'siyah kaşlı', *нечкәбил* 'ince belli' vs.; toplumdaki ahlak davranışlarını bildirenler: *урсәк* 'ahlaksız kadın', *илдәтнә* 'dilenci kadın', *тәтәй* 'aşüfte', *сәяркә* 'metres' vs.

Deyim ve atasözleri materyallerindeki kadınları ifade eden örneklerin çoğu (% 50) 'akrabalık ilişkileri açısından kadınların tanımları' grubuna aittir.

Dilbilgini V. N. Teliya, 'kadın' ve 'erkek' birimlerinin dildeki lingvokültür analizinin temel işlemi olarak sözkonusu birimlerin kadın ve erkek cinsine ait özelliklerini, doğal fizik, fizyolojik, psikolojik ve anlaksal, sosyal - statü, görevsel olarak ayırarak ideografik açıdan parametreleştirilmesini göstermektedir. (Телия 1996: 261). Dilbilgininin peşinden biz de kendi araştırmamızda 'erkek' ve 'kadın' ifadesini anlatan birimleri içeren deyim ve atasözlerini aşağıdaki gibi sınıflandırmaktayız:

- 1) Erkekleri (görünüşünü, yaş özelliklerini, fizyolojik imkânlarını) yansıtan deyimler, atasözleri ve yazarların özel sözleri;
- 2) Erkeklerin (ahlaki-manevi, anlaksal, duygusal durumları, konuşma ve davranma özelliklerini) yansıtan deyimler, atasözleri ve yazarların özel sözleri;
- 3) Statü ve görevleri (medeni durumu, akraba ilişkilerini, sosyal durumunu, sosyal açıdan öneme sahip faaliyette bulunma) yansıtan deyimler ve yazarların özel sözleri;

Tatar Dilinde Erkek Tipinin Fizyolojik Nitelikleri

Tatar dilindeki 'erkek' tipinin doğal fizik niteliklerini ifade eden deyim ve atasözlerinin analizi, analize edildiği grup içinde aşağıdaki özellikleri ayırt etmeyi sağlamaktadır: *kıyafet özellikleri*, *yaş özellikleri* ve *fiziksel özellikler*. Erkeklerin dış görünüşlerini ifade etmek için daha çok yüz, boy, yürüyüş, tüm görünüşü nitelendirilmektedir.

Dil materyallerinin cins bakımından analizi, erkeklerin dış görünüşünün ana özelliği olmadığını göstermektedir. (*Ир битенә имән үсмәгән 'Erkeğin yüzünde meşe büyümemiş'*). Deyimlerde akıl yeteneği, ruhi özellikler, fiziksel güç sayesinde genel bir sonuca varılması dikkat çekmektedir. (*Егетнең күз каравы мәһабәт булып 'Yiğidin bakışı muhabbet olur'; Бүрә суға торған егет беләгеннән беләнә 'Kurdu öldürebilen yiğit bileğinden belli olur' vs.*).

Tatar dilinde erkeklerin fiziksel gücü daha çok kıyaslamalar aracılığıyla yansıtılmaktadır: *арыслан авызыннан сөяк алыпдай 'arслан ağzından kemik çekebilecek gibi'; аю егарлык 'аулу үкәбиләсек'; басса бакыр изәрдәй 'basarsa bakır ezebilecek, тупсә тимер өзәрдәй 'ауағыула vurursa demiri kırabilecek', арыслан үерәк 'arслан yürekli' vs.*

Kadınların erkeklerin yakışıklığı konusundaki bakışlarını yansıtan deyimler ve atasözleri de bulunmaktadır. Bu deyim ve atasözlerinde erkeklerin yakışıklıkları onların ruhi niteliklerini yansıtmaktadır. (*Һәр Йосыф гүзәл булмас 'Her Yusuf güzel olmaz'; Үзен иркәләгән ирне иргә санама 'Kendisini şımartan erkeği er sanma'*).

Tatar Dili materyallerinde 'yaş' özelliklerini cinsiyet açısından inceleme, erkeklerin yaş özelliklerinin belli kelime birimleri yardımıyla gösterilmekte olduğunu göstermektedir: *олан/малай 'oğlan, erkek çocuk', сука башы тотарлык/ат башына менәрлек (малай) '6-7 yaşındaki erkek çocuk, бүз бала '16-19 yaşındaki delikanlı, яшь егет '20-30 yaşındaki genç', ир уртасы 'orta yaşlı bir adam', егет ағасы 'orta yaş üstünde adam', карт 'yaşlı adam' vs.* Kaleme alınan birimlerin her biri erkeklerin gelişimini, onun fiziksel ve akıl olgunluğunu yansıtmaktadır.

Yaş özelliklerinin nitelendirilmesi pratik tecrübeye, karakter niteliklerine dayanarak zıtlık oluşturmaktadır: *яшь 'genç' – карт 'yaşlı': Ир утызда – арыслан 'Er otuz yaşında da arslandır'; Кырыкка хәтле – малай, кырыктан соң – бабай 'Kırk yaşına kadar erkek çocuk, kırk yaşından sonra dedecik'. Gençlik fiziksel güç aracılığıyla yansıtılmakla birlikte Tatarlarda yaşlılık saygı ve hürmete layık olarak belirlenmektedir. Яшь көченә таяна, карт акылына 'Genç gücüne dayanmakta, yaşlı aklına'; Бабаң бүреге белән киңәш итсә, барын да булдыра 'Deden şarkasıyla danışırsa her şeyi başarır'.*

Tatar Dilinde Erkek Tipinin Psikolojik Özellikleri

Tatar dilinde erkeklerin karakterinin psikolojik özelliklerini konu edinen deyim ve yazarların özlü sözlerinin analizi, grup içinde aşağıdaki nitelikleri ayırt etmeyi sağlamaktadır: *karakter nitelikleri, akıl yeteneği, erkek ve kadın arasındaki ilişkiler.*

Deyim ve atasözlerinde erkeklerin karakter nitelikleri olumlu ya da olumsuz olarak nitelendirilmektedir. Tatar dilindeki deyimlerde ve atasözlerinde ideal Tatar erkeğinin tipi net olarak belirlenmektedir. Erkeklerin olumlu tarafları olarak kararlılık, cesaret ve yüreklilik belirlenmektedir. Sözkonusu özellikler, dili konuşanların beyininde dayanıklı ve cesur tip canlandırmaktadır: *Ирдә кыюлык булса, эштә кыенлык булмый 'Erkek cesur ise işinde hiç zorluk çekmez'; Ир кичмәслек елга юк 'Erkeğin geçemeyeceği ırmak yoktur. Yiğidin cesaretli ve kararlı olduğu, deyimlerde ve atasözlerinde aşağıdaki kahramanlarla kıyaslanmaktadır: арыслан, шир 'arслан': Егет булса, арыслан кебек булсын, күзләреннән жәннәт-жәһәннәм – бар да күренеп торсын 'Yiğit olursa, arслан gibi olsun, gözlerinde cennet de cehennem de, hepsi görünsün'; Егетнең асылы – арысланнар нәселе 'Yiğidin aslı arслан neslinden olmasdır'.*

Gerçek bir erkek kendi sözünü tutmaktadır, bu yüzden verdiği her sözünün de kıymetini bilmektedir: *Ир сүзеннән аерылмас 'Er sözünden ayrılmaz'; Ирнең сүзе бер булып 'Erin sözü birdir; Ир әйткәнәннән кайтмас 'Er söylediğinden dönmez'. Dünyanın Rus dili aracılığıyla yansıtılan görünümünde sözkonusu nitelik genel kişilik*

niteliği olarak kabullenilmektedir, Tatar dünyasında ise ancak erkekler için özgüdür. Bir Tatar erkeği için sözünü tutmamak, insanlar arasında saygısız olmak demektir.

Fazla konuşkanlık daha çok kadınlara özgü bir nitelik olarak kabul edilmektedir, erkelere ise az konuşkanlık özgüdür. *Азамат ирнең билгәесе – аз сөйләр дә, күп тыңлар* ‘Yiğit erin belirtisi – az söyler, çok dinler’.

Erkekleri cömertlik ve iyi kalplilik süslemektedir: *Аға булып егетнең итәк-жиңе мул булып* ‘Bey olacak yiğidin etek yeni bol olur; Eгет буласың килсә, юмарт бул ‘Yiğit olmak istersen – cömert ol’; akıl: *Егет күрке – акылы белән* ‘Yiğidin güzelliği akıllıdır’; işseverlik: *Егет булсаң, егетлегәңне зштә күрсәт* ‘Yiğitsen yiğitliğini işinde göster; Eгет кешегә житмеш төрле һөнәр дә аз ‘Gerçek yiğide yetmiş türlü hüner de azdır’; *һөнәрсез егет – үөгәнсез ат* ‘Hünersiz yiğit dizginsiz at gibidir’.

Tatarlara dürüstlük, namusluluk ve alçakgönüllülük özgüdür: *Алдан сөйләү ир-егет эше түгел* ‘İşini yapmadan önce söylemek yiğitlere özgü değildir; Намуслы ир хур булмас ‘Namuslu erkek hakir görülmez’; *Күлне камыш матурлыу, ирне намус матурлыу* ‘Gölü kamış süsler, erkeği namus süsler’, hem de gurululuk ve özgürlük: *Ир, башын бөксә дә, тезен чүкмәс* ‘Erkek başını eğse de diz çökmez’; *Ир икмәге иркәнлек* ‘Erkeğin ekmeği bağımsızlık; *Ир күңеле – сәхрә* ‘Erkeğin gönlü - sahradır’.

Erkeğin hayat yolu, dönem dönem ilerlemek, aktif bir şekilde gelişmek ve olgunlaşmadır. Erkeklerin hayat yollarındaki yapabilecekleri hatalar, her zaman real çözümlü bulunabilecek olasılıklardır. Bu tür hatalar onları eğitmekte ve daha da akıllı yapmaktadır. Tatar dilindeki deyim ve atasözleri, erkeklerin kendi hayat yollarını arama ve belirlediklerini amaçlarını gerçekleştirme heveslerini yansıtmaktadır: *Дөнья күрми, ир булмый* ‘Dünyayı görmeden erkek er olamaz’; *Кайда ғына барып, кайда йөрмәс ир башкае белән ат башы* ‘Nerelerde olmaz ve nereleri gezmez erkeğin başı ve atın başı’.

Böylece, deyimlerde ve atasözlerinde erkekler, amacından şaşmaz, bilge, verdiği sözüne sadık, şerefi için mücadeleye hazır, cesaretli, kararlı, amacına ulaşma yolunda ortaya çıkabilecek bütün zorlukları çözebilen, büyük işleri yapmayı hedefleyen birisi olarak canlandırılmaktadır. Bütün bu nitelikleri birleştirerek erkeklerin baş özelliğini belirleyelim – yiğitlik. *Ир кеше ирлек хакына жанын аямас* ‘Er kişi yiğitlik uğruna canını esirgemez’; *Ирлек беләктә түгел – үөрәктә* ‘Erlik bilekte değil, yürekdedir’. Ancak deyim ve atasözlerinden herhangi bir erkeğin yiğit olmadığı da belli olmaktadır. Yiğit olmak için sadece erkek olmak yeterli değildir. Deyim birimleri şahsın cinsi özelliklerine işaret etmektedir: *Ирмен дигән ир унбиштә дә «башмын» диер; ир түгелмен дигән ир егерме биштә дә «яшьмен» диер* ‘Olgun bir erkek on beş yaşındayken bile ‘Ben yiğidim’ der, ‘Yiğit değilim’ diyen yirmi beş yaşında da ‘Gencim’ der’; *Йә хурлык, үә ирлек* ‘Ya horluk ya da yiğitlik’; *Һәр бүрек кигән ир түгел* ‘Her börk giyen yiğit değildir’ (Kazak Dilinde: *Бәрик кигәннің намысы бар* ‘Börk giyenin namusu vardır’, yani kendisini yiğit zanneden namusunu düşünmektedir). Tatar Edebiyatının kaynaklarına dikkatimizi çevirirsek, gözlemlerimizi destekleyen birçok örnek bulabiliriz. Örneğin, Altın Orda dönemi şairi Kutb’un ‘Husrev ve Şirin’(XIV yy.) eserinden alınan bir parçada erkeğin biyolojik cinsiyet göstergelerinin onun yiğitliğinin kanıtı olmadığını göstermektedir:

Морадыңа иреш ирлек белән син,

Бүтәннәр дә сине ир дип беләлсән.

Ерактан күр һәр эшне, бул акылдар,

Хатын син – сиңа баш булса хатыннар.

Kelime kelime çevirisi:

*Hedefine ulaş sen yiğitliğin sayesinde,
Diğer insanlar da seni yiğit olarak tanısin.
Her işi uzaktan bil, akıllı ol,
Seni kadın yönetiyorsa sen de kadınsın.*

Yukardakilerden şu sonuç çıkarılabilir ki, erkeklerin davranma tarzları açık olarak sınırlanmıştır, çünkü normlardan kadınsal davranışlara doğru herhangi bir sapma, toplumca kınanmaktadır: *Катышма, катышма булырсың 'Katılma, kadın olursun'; Хатын кыяфәтле ирдән хатын артык 'Kadın kıyafetli erden kadın daha iyidir'.*

Böylece kadınlık doğal bir özellik olarak kabul edilmesine rağmen yiğitlik ise çaba isteyen, üzerinde çalışmayı talep eden bir nitelik olarak belirlenmektedir.

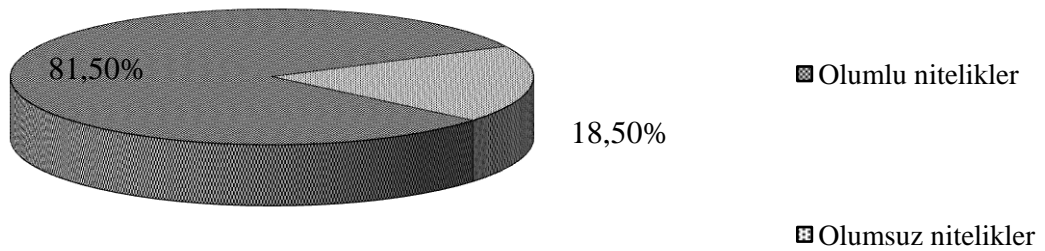
Erkeklerin karakterindeki olumsuz nitelik olarak tembellik, yeteneksizlik, eylemsizlik, tarafsızlık, korkaklık gösterilmektedir: *Өйдә арыслан кебек, урамға чыкса – тычкан кебек 'Evde arslan gibi, dışarı çıkarsa fare gibi'; Төшкә хәтле ачылмаган кибеттән биз, төшкә хәтле йоклаған егеттән биз 'Öğleye kadar açılmayan mağazadan ve öğleye kadar uyuyan dekanlıdan vazgeç'. Sözkonusu aykırılıklar da, erkeklere karşı davranış da farklıdır, çünkü erkeklerin her zaman ailesini geçindiren ve çocuklarına örnek olan, kadınların ise evine ve çocuklarına bakan kişi olarak kabullenmiş kültür normalrından bir sapmadır.*

Erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkiler, deyimlerde ve atasözlerinde, aile hayatında karı koca tipleri sayesinde canlandırılmaktadır. Onların arasındaki birbirine olan kutupsal davranışları olumlu (pozitif) ve olumsuz (negatif) olarak nitelendirilmektedir.

Olumlu davranış, aile sınırlarında karı kocanın bir bütün olarak kabul edilmesinde görülmektedir, aynı zamanda onların birbirine olan ihtiyaçları da yansıtılmaktadır: *Ир белән хатын – иезәк жан 'Kocayla karı ikiz candır' vs. Fakat deyimlerde erkeklerin aile hayatındaki olumsuz davranışını niteleyen sırf kadın bakışına rastlanmaktadır: Ирләр – төнгә дустың, көндөзгә дошманың 'Erkekler, geceleyin dostun, gündüzleri düşmanıdır'; Идел төпсез, ир дәнсез 'İdil dipsiz, koca dinsiz'.*

Sayısal analiz sonucunda Tatar dilindeki deyimler ve yazarların özlü sözlerinde erkeklerin karakterlerine dair olumlu ve olumsuz tarafların yansıtılmasını mukayeseli olarak belirleyebildik. Yüzde oranını belli bir cinse ait karakter nitelikleri bulunan tüm deyim sayısından hareketle hesapladık (210 birim).

Tablo 1: Erkeklerin karakterlerine dair olumlu ve olumsuz yönler

Tatar Dilindeki Deyimlerde Erkek Karakterinin Olumlu ve Olumsuz Niteliklerinin Sayısal Oranı

Burada olumlu niteliklerden aşağıdakiler görülmektedir: *батырлык* 'cesaret' (%42,9), *ирлек сыйфатлары* 'yiğitlik nitelikleri' (%12), *сүзгә тугрылык* 'sözüne sadık olmak' (%6,7), *тырышлык* 'çalışkanlık' (%5,1), *кыюлык* 'yürekli' (%2,8), *юмартлык* 'cömertlik' (%2,9), *горурлык* 'gururlu olma' (%2,4), *ирек сөючәнлек* 'özgürlük' (%2), *акыл* 'akıl' (%1,9), *тәвәкәллек* 'kararlılık' (%1,4), *азсүзлелек* 'az sözlülük' (%1,4); olumsuz niteliklerden ise aşağıdakiler bulunmaktadır: *куркаклык* 'korkaklık' (%1,9), *яман, дуамал* 'yaman, kötü' (%7,1), *оялчанлык* 'çekingenlik' (%2), *хатынша* 'kadınsılık' (%2), *ялкаулык* 'tembellik' (1,4%), *кыланчылык* 'övünçenlik' (%1,4), *булдыксызлык* 'yeteneksizlik' (%1), *алдашу* 'yalancılık' (%0,5), *ахмаклык* 'aptallık' (%1,3).

Tatar Dilinde Erkek Tipinin Hukuki Durumu ve Görevi Açısından Nitelendirilmesi

Dilde erkek tipinin hukuki durumu ve görevi ile ilgili olarak *toplumdaki hukuki durumu, faaliyetinin toplum için önemli olup olmadığı alanları, medeni durumu, akraba ilişkileri* kaleme alınmaktadır.

Tatar dilindeki deyimleri araştırdığımız zaman sırf 'erkekler özgü' faaliyet türleri (Tatarca'yı ana dili olarak konuşanlar için böyle kabul edilmektedir) olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu faaliyet türlerinden ticaret, askerlik, devlet işi, oğulların eğitimi gibileri gösterebiliriz. Deyimlerde ve atasözlerinde aşağıda sırf erkekler özgü mesleklere rastlanmaktadır: *тимерче* 'demirci', *көмешче, алтынчы* 'kuyumcu', *дегетче* 'katrancı', *балтачы* 'balta ustası', *тирече* 'derici'; *карачы* 'müşavir', *десәтник* 'ırgat başı', *канагун* 'maden işçisi'; faaliyet türleri de ayırt edilmektedir: *мулла, мәзин* 'molla, müezzin', *ишан, суфи* 'şeyh, sufi', *казый* 'kadı'; erkeklerin belli bir sınıfa ait olduklarını bildiren terimler belirlenmektedir: *баяр* 'boyar, asilzade', *алпавыт* 'toprak beyi'; *бәк, би* 'bey', *морза* 'mirza', *йомышлы* 'hizmetçi' vs. Mesela, *Тары чәчмәгән жир калмады, дисәтник булмаган ир калмады 'Darı ekilmeyen toprak kalmadı, ırgat başı olmayan erkek kalmadı'* vs. Erkeklerin toplumdaki faaliyetlerinin önemi deyimlerde ve atasözlerinde ilk önce askerî ve dinî alanlarda yansıtılmaktadır. Tatar dili bilincinde *ир* 'erkek' ve *ул* 'memleket' ifadeleri bir bütün olarak kabul edilmekte ve araştırılmaktadır, zaten memleketin selameti doğrudan oğullarına bağlıdır: *Ир бар жирдә ул хур булмас 'Yiğitleri olan memleket hakirolmaz'; Ир егем үзе өчен туа, иле өчен үлө 'Yiğit kendisi için doğar memleketi için ölür'*.

Tatar dilinin bir başka özelliği olarak dildeki deyimlerde erkek tipinin at tipi ile karşılaştırılarak verilmesini ya da onların paralel olarak verilmesini de belirleyebiliriz: *Am – туган жиренә, ир – туган жиренә 'At beslendiği yerine yiğit doğduğu yerine'; Am басмамын дигән жиргә өч басар, ир татымамын дигән суны өч татыр 'At basmayacağımda dediği yere üç kere basar, yiğit içmeyeceğim dediği suyu üç kere tadar'*.

Türk soylu halkların deyimlerinde ve atasözlerinde *am* 'at' kelimesinin büyük öneme sahip olması da doğaldır. Eski Türk mitolojisine dikkat edersek Tatar erkeği her zaman askerdir. Tatar halkının bilincinde at ise erkek sembolüdür, yani halkın desteği ve gücüdür. Halkta boşuna *Ир канаты – ам* 'Yiğidin kanadı attır' demiyorlar.

Halkın din adamlarıyla ilişkisi de dikkat çekicidir. Din, Tatarların hayatında büyük öneme sahiptir çünkü din sayesinde Tatar kültürü, gelenekleri oluşmuştur. Din, aynı zamanda ahlak kurallarını korumayı da sağlamaktadır. Ahlak kuralları ise milli bilinci korumaktadır. Deyimlerde dinî ideolojiden daha çok din adamlarına dikkat çekilmektedir. Mesela, sayı olarak *мулла* 'molla' kelimesiyle (179), *мәзин* 'müezzin' kelimesiyle (9), *ишан* 'işan' kelimesiyle (8), *суфи* 'sufi' kelimesiyle (16) kullanılan deyim bulunmaktadır, o deyimler erkeklerle ilgili bütün deyimlerin ve atasözlerinin % 10'unu oluşturmaktadır.

Deyimlerde mollaların mahareti ve kendi işlerini bildikleri vurgulanmaktadır: *Оста барда кулың тый, мулла барда төлең тый* 'Usta varken elini tut, molla varken dilini tut'. Fakat vicdansız din adamlarını eleştiren ve içeriklerinde mollaların içtenliklerinden şüphe duyulan deyimler de bulunmaktadır: *Карак – адәм көлкесе, мулла – авыл төлкесе* 'Hırsız yüzkarası, molla köyün tilkisi' vs.

Topladığımız malzemelerde görüldüğü üzere deyimlerde aile ilişkileri *кияү еәт* 'damat', *ур* 'koca' kelimeleri aracılığıyla verilmektedir. Bu deyimlerde damadın yeri ayrıca önemlidir. Evlilikle ilgili materyaller incelendiğinde deyimlerde evliliğin olumlu olarak değerlendirildiği açıklanmaktadır. *Ир өйләнми тәүфыйк тапмый* 'Erkek evlenmeden düzen bulamaz'; *Өйләнгәч акыл керә* 'Erkek evlendikten sonra akıllanır'. Aynı zamanda deyimlerde ve atasözlerinde evliliğe iyice düşünerek adım atılması istenmektedir ve kıyaslamalar aracılığıyla düşünmeden evlenmeye karar verilmemesi vurgulanmaktadır: *Өйләнү – тун төгеп кию түгел, ярамаса, сатып котыла алмассың* 'Evlilik, elbise dikip giymek değildir, yakışmazsa satıp kurtulamazsın'; *Өйләнә белмәсәң – имгәккө төшәрсәң* 'Yanlış evlilik yaparsan derde düşersin'.

Deyimlerde ve atasözlerinde damada gelin seçiminde de tavsiyeler verilmektedir. Söz konusu tavsiyeleri içeren deyim birimleri ikiye ayrılmaktadır: İlki – at seçimiyle ilgili tavsiyeleri içeren, ikincisi de eş seçimiyle ilgili tavsiyeleri içerenlerdir. Yukarıda belirttiğimiz üzere, at erkeklerin hayatında vazgeçilmez unsurdur. Tatarlar için at, değeri biçilmeyen zenginliktir. Belki de tam bu yüzden eş seçiminde de erkekler at seçiminde davrandıkları gibi davranmalıdırlar: *Ат алсаң, өең белән киңәш, хатын алсаң, авылың белән киңәш* 'At alırken evdekilere danışmalısın, evlenirken köyüne danışmalısın'; *Атның юргасын, бичәнәң уңғанын ал* 'At alırken rahvan at al, evlenirken gelinin mahirini al'; *Бәйрәм көнне кыз алма, яңгырлы көнне ат алма* 'Bayram günü evlenme, yağmurlu günde at alma'.

Evlenirken gelinin soyu ve ırkı da mutlaka dikkate alınıyormuş. Gelin iyi, lekesiz kökene sahip, İslam kanunlarına uyan, geleneklerini yerine getiren ve iffetli olmalıymış.

Gelinin soyunun her taraftan iyice incelenmesinin sebebi de, damadın gelecek kuşağın sağlam ve güvenli olmasını düşünmesidir. Bu yüzden evleneceği kızın soyunun sağlıklı olmasının da dikkate alınması hiç şaşırtıcı değildir: *Белмәгән кызны алганчы, иясез ат ал* 'Bilmediğin kızı almaktansa, sahipsiz at al'; *Белмәгән чибәрне алганчы, белгән ямьсезне ал* 'Tanımadığın güzeli almaktansa, bildiğin çirkini al'; *Көләш алсаң, нәселен карап ал* 'Gelin alırken iyice soyunu araştıır'.

Bütün taşınır ve taşınmaz malın tek sahibi olarak koca, aile hayatında ortaya çıkan bütün sorunları çözüme hakkına sahip olan otorite olarak kabul edilmektedir. Bunu erkeğin ailede egemen durumda olduğunu kanıtlayan deyimler yansıtmaktadır: *Ир ризасы – Тәңре ризасы* 'Koca rızası Allah rızasıdır'. Koca kadınına da sahip çıkmaktadır: *Хатын хужасы - ир, ир хужасы – бурыч* 'Kadının sahibi kocadır, kocanın sahibi borçtur'. Kocanın karısına baş eğmesi anormal olarak kabul edilmektedir: *Заман ахры булганда, һәркем хатын сүзе белән йөрер, имеш* 'Ahir zamanda kocalar karılarına baş eğerlermiş'; *Ир кеше үз вазифасын белмәсә, аңа хатыннар баш була, ди* 'Koca kendi görevlerini yartıyorsa karılarına baş eğecektir'.

Deyimleri incelediğimiz sırada erkeklerin ev işleri ve güncel işlerini nasıl yaptığını ifade eden zıt anlamlı kelimeler de bulunmaktadır: *эшчән* /çalışkan/ – *ялкау* /tembel/. Tatarlar, çalışkanlığı ve farklı hünere mahir olmayı erkeklerin en önemli süsü olarak kabul etmektedirler: *Ир кеше укмәгән таштан чыгарып* 'Erkek ekmeğini taştan çıkarır'; *Ир асылы эштә беләнә* 'Erkeğin aslı işinde belli olur'; aynı zamanda Tatarlar erkeklerin farklı hünere sahip olduklarını da değerlendirmektedirler: *Ир кешегә илле*

hөнәр дә аз 'Gerçek erkek için elli hüner de azdır'; Ир куанычы – хезмәт 'Erkek, zevki işinde bulur'.

Böylece geleneksel Tatar ailesi monogam ve ataerkil ilkeleri esas alarak kurulmaktadır. Tatar toplumunda aile başında erkek bulunmaktadır. Onun ailedeki otoritesi karısının ona baş eğmesi ve haklarından vazgeçmesi sayesinde temelleşmektedir. Bu yüzden kocanın karısına baş eğmiş durumu normalin dışında bir olay olarak kabul edilmektedir.

Tatar dilindeki akrabalık ilişkilerini yansıtan deyimlerde ve atasözlerinde aşağıdaki zıt anlamlı çiftlere rastlanmaktadır: *кыз-ул* 'kız çocuk - erkek çocuk', *кияү-килен* 'damat - gelin', *ата-ана* 'baba - anne' vs.

Tatar dilindeki deyimlerde ve atasözlerinde erkek çocuk, soyu devam ettiren, mirasçı, gelecekteki sahiptir. Bunların hepsi, onu bütün kızkardeşlerinden daha üstün duruma getirmektedir. (*Ир бала унбиштә өй хужасы 'erkek çocuk on beş yaşındayken evin sahibidir'; Кыз тапканга ай туған, ул тапканга көн туған 'Kız çocuk doğurana ay doğar, erkek çocuk doğurana güneş doğar'*).

Diğer Türk dillerinde olduğu gibi, Tatar dilinde de kızın kocası, kız kardeşin kocası, kız yeğenlerin kocası, yani herhangi bir kız cinsinden küçük kardeşin kocası *кияү* (damat) terimiyle verilmektedir. (Ramazanova, 1991: 91). Bu terimle aynı zamanda ve doğal olarak birçok etnografik terim de ilişkilidir: *кияү бүләгә* (damat hediyesi: damadın gelinin akrabalarına getirdiği hediyelerdir), *кияү егете* (damadın arkadaşı), *кияү келәте* (damatla gelinin ilk gecelerini birlikte geçirdikleri yer), *кияү жиңгәсе* (damat yengesi: gençlere çay sofrasını hazırlayan kadın) vs. (Замалетдинов 2004: 164).

Tatar ailesi için geleneksel olarak gelinin kocasının evine gelişi önemlidir (damadın gelinin evine taşınması, yaşam kurallarına aykırı olarak Tatarlar için rezalet olarak kabul edilmektedir (Татары 2001: 331)). Bu konuyla ilgili olarak halk içinde aşağıdakiler söylenmektedir: : *Йортка кергәнче, утка кер 'Gelinin evine gireceğine ateşe gir'; Ерак кияүнең башына чатыр корыр, йорттагы кияү башына таяк орыр 'Uzaktaki damadın başı üstüne çadır kurarlar, gelin evindeki damadın başına dayak düşer'; Кайнанадагы кияүдән каргалган эт артык 'Evsiz köpeğin durumu gelinin evinde yaşayan damattan daha iyidir'.*

Gelinin evinde damat her zaman saygılı konuktur: *Кияүгә торса да камау, утырса да камау 'Damat kalksa da hayırlı, otursa da hayırlıdır; Кияү килде – хан килде 'Damat geldi han geldi'.* Dilde damat iyi bir bakım isteyen değerli eşya olarak sanlandırılmaktadır. *Кияү – кеш тун 'Damat samur kürk gibidir'; Кияү – камчат бүрек 'Damat kunduz başlık gibidir'.* Ancak damat öz çocuk değildir: *Кияү орышса, өйдән чыгып кит, улын орышса, мич башына менеп ят 'Damat kızılırsa evinden kaç, oğlun kızılırsa soba üstüne uzan'.*

Bazı deyim ve atasözleri damadın karakterindeki eksikliklere işaret etmektedir: *Көзгә көннең акылы – кияүләр акылы 'Sonbahar gününün aklı, damatlar aklıdır; Киявең көйсез булса, меш сызлавыннан яман булып 'Huysuz damat diş ağrısından beterdir' gibi örneklerde damatların çok da kaprisli olduğu gözükmektedir. Юньсез кияү йорт томмас 'Kötü damadın evi de kötüdür' atasözü, yeteneksiz tembel ve boş gezen damadın evinin de dağınık olacağına işaret etmektedir. Ancak Tatar dilindeki atasözü ve deyimlerde gelinin ailesinin damada davranışlarının iyi ve olumlu olduğu ağır basmaktadır. Aynı zamanda geline yönelik davranış daha olumsuzdur: *Көзгә катык, көмеш кашык – киявем белән кызыма, язгы катык, ярык кашык – киленем белән улыма 'Коуи уоđurt, güтüş кашык – kızım ve damadıma, yağsız уоđurt ve çatlak кашык – oğluma ve gelinime'; Килен үпкәләп таш алып, кияү үпкәләп аш алып 'Küsen gelin taş alır, küsen damat aş alır'.**

Türk dillerinin çoğunda olduğu gibi Tatar dilinde de baba *ama/əmu* terimi aracılığıyla verilmektedir. Tatar ailelerinde baba, saygılı otoriter şahıstır, çocukları ona uymakta ve saygı göstermektedirler: *Ама хакы – Тәңре хакы 'Baba hakkı – Tanrı hakkıdır'*; baba ve anne çocuklar için yeri değiştirilemez insanlardır: *Алтын-көмешнең искеңе булмас, ама-ананың бәһәсе булмас 'Altın ve gümüşün eskisi olmaz, anne ve babanın pahası biçilmez'*; *Ама-ана – алтын канат 'Anne baba altın kanattır'*.

Böylece yukarıda incelediğimiz ve *up-am* 'erkek yiğit', *up* 'erkek', *up* 'koca', *еәем* 'delikanlı' kelimelerini içeren deyimlerde ve atasözlerinde sözkonusu tiplerle ilgili Tatar halkının dilsel bilinçlerinde oluşan anlayışlar gösterilmektedir.

Tatar Dilindeki Deyim ve Atasözlerinde Kadın Tipinin Canlandırılması

'Kadın' kelime birimi hemen her dilde yer bulmaktadır ve tüm dünya kültürünün ayrılmaz bir parçası görevini taşımaktadır, aynı zamanda Tatar dili için de durum aynıdır. Fakat kültürlerin her biri de milli özelliklere sahiptir.

Tatar Dilinde Kadın Tipinin Fizyolojik Nitelikleri

Tatar dilindeki deyim ve atasözlerinde kadın tipinin doğal ve fizyolojik niteliklerinin analizi sonucunda grup içinde aşağıdaki özellikleri ayırt etmekteyiz: *dış görünüm, yaş özellikleri ve fizyolojik özellikler*.

Tatar dilinde kadınların dış görünümünü nitelendirilip değerlendirildiğinde yüz, boy, endam, yürüyüş gibi özellikler ağır basmaktadır. Tatar dilinde dış görünüm nitelendirildiğinde de daha çok 'saçların rengine': *сары маржа (sarışın Rus kadını)*, *алтынчәч (altın saçlı)*; 'kaşlara': *каракаш (kara kaşlı)*; 'gözlere': *каракүз (kara gözlü)* dikkat edilmektedir. 'Rus halkı için güzellik değerlerinin değerlendirilmesi, İngiliz ve Amerika kültürü için konuşanın kendi kendini değerlendirilmesi olduğu halde Tatarlar için güzellik insanın kendi kazanımı olmayıp doğanın verdiği güzelliştir' (Аминова 2003).

Tatarlar kendi milletinden olan kızların güzelliğini doğa güzelliğine benzetmeyi severler. Mesela, genç kızın güzelliği ayın nuruna benzer (*аһ нуры 'ay nuri'*), genç kızın yüzü güneş nuruna benzer (*кояш нуры 'güneş aydınlığı'*), yanakları elmaya benzer (*алма бит 'elma yanaklar'*), saçları siyah ve kıvrıktır: *бөдрә чәч 'kıvrık saç'*; kaşlar siyah frenküzümü renginde, yay şeklinde, kırlangıç kanadı na benzer ve incedir: *кыйгач каш 'yay kaşlı'*; *кашы-күзе кыелган 'kaşı gözü çizilmiş'*; *каракаш 'kara kaşlı'*. Boyu posu ve endamı değerlendirmede kadınların boyu, hacmi, orantılılığı, vücut yapısı gibi ölçüler dikkate alınmaktadır. Genç Tatar kızlarını esnek, zarif boy ve ince, düz endam süslemektedir. *Нечкә бил 'ince belli kız'*, *су сәләгәдәй зиңфа буйлы 'sülük gibi düz'*; *суырып йотарлык гүзәл 'bir lokmada yenilebilecek güzel'*.

Orta boylu ve düz endamlı kızlar daha güzel gözükmektedir: *Кызлар гәүдәсе кече, үзләре чикләвек төше 'Kızların boyu kısadır, kendileri de çekirdek gibidir'*. Tatar dilinde kızların güzelliği daha çok benzetmeler sayesinde yansıtılmaktadır: *авызы уймак кебек 'ağız yüksük gibidir'*, *теше энжәдәй 'dişleri inci gibidir'*, *ирене чиядәй 'dudakları vişne gibidir'*, *буе зиңфа яшь тал кебек 'endamlı genç söğüt gibidir'* vs.

Deyim ve atasözlerinde kadınların güzellik sıfatı olarak saçları, takımları ve kıyafetlerini belirleyebilmekteyiz: *Хатыннарынның зиннәте – чәчләре 'Kadınların süsü saçlarıdır'*; *Кәзге белән күркәм холык – хатын-кызының төп дәүләте 'Kadınların esas zenginliği aynası ve iyi karakteridir'*.

Deyim ve atasözlerinde kadınların hem dış hem de iç güzelliği yansıtılmaktadır. Tatar dili bilincinde güzellik, kadınların ahlaki nitelikleriyle sıkı sıkıya bağlanmıştır. Dış güzellik doğanın hediyesi olarak değerlendirilmekle birlikte iç güzellik, daha da büyük içeriğe sahip olmaktadır. Bunlar şöyledir: İyi karakter, iyi kalplilik, edeplilik ve kadınlıktır:

Оялчан кыз матур күренә 'Edepli kız güzel gözünür; Хатын-кызны бизәктән дә биҙрәк әдәп-нәзакәт бизи 'Kadınları başka takılardan daha çok edeplilik ve nezaket süslemektedir'. Kadınların güzelliğini Tatar halkı ailesi ve ayrıca onun kocasıyla bağlamaktadır: Ир яхшы булса, ямьсез хатынга да төс керә 'Kocası iyi biriyse, çirkin kadın bile çiçek açmaktadır'; Чатыр астында һәр хатын матур 'Çadırın altında her kadın güzeldir.'. Aynı zamanda deyim ve atasözlerinde kadınların güzelliğine dair erkeklerin değerlendirmesi de yer bulmaktadır: Ямьсез хатын белән йоклаганчы, матур хатынга карап тор 'Çirkin kadın ile uyumaktan güzel kadına bakmak daha iyidir'.

Yaş özellikleri açısından deyim ve atasözlerinde кыз 'kız' terimi iki anlamda kullanılmaktadır: 1) kız çocuk, 2) genç kız ve карт (утырған, сазаған) кыз evlenmemiş yaşı kız anlamında. Genç kızlar çariçeye, yıldızlara, çiçek açan bahçeye benzetilmektedir: Уналтыда кыз – солтан, унжидедә кыз – чулпан, егермедә - гөлбостан 'On altı yaşındayken kız sultan, on yedi yaşındayken kız yıldız, yirmi yaşındayken kız çiçek bahçesidir'. Deyim ve atasözlerinde evlenmemiş yaşı kızlara karşın nazik davranış yansımaktadır: Утырған кыз урынлы булып 'Evlenmemiş kız yersiz kalmaz'; Кыз картаймауы, бал бозылмауы 'Kız yaşlanmaz, bal bozulmaz'.

Tatar dilinde yaşı kadın için карчык, кортка 'yaşı kadın, kocakarı' terimleri kullanılmaktadır. Yaşı kadınlar deyim ve atasözlerinde her zaman olumlu olarak değerlendirilmektedir. Mesela, Яхшы карчык өй казнасы 'İyi yaşı kadın – evin temelidir'. Yaş özelliklerini incelemek amacıyla topladığımız materyallerde evlenmiş olan kadın iki açıdan, яшь хатын 'genç kadın' ve карт хатын 'yaşı kadın' olarak değerlendirilmektedir. Üstünlük genç kadına verilmektedir: Яшь хатын яшәртә 'Genç kadınla genç olursun'.

Deyim ve atasözlerinde genç – yaşı sıfatlandırılmaları sayesinde onun ailedeki hukuki durumuna başvurulmaktadır. Mesela, Олы хатын – Ходай боеерығы, йәш хатын эт койрығы 'Yaşı kadın Allahın emri, genç kadın köpek kuyuğu' atasözünde genç kadının ailedeki hayatının olumsuz taraftan değerlendirildiğini görmekteyiz.

Tatar ailesinde kadınların sağlığına büyük önem verilmektedir. Kadınların sağlığına değinilirken ilk önce onun çocuk doğurup doğuramayacağına dikkat edilmektedir. Tatar halkının düşünüş tarzında kadınların 'kalitesinin' en iyi göstergesi olarak kabul edilmektedir: Хатынны яхшы күрсәткән алдындагы баласы, сыерны яхшы күрсәткән – артындагы танасы 'Kadını güzel gösteren önündeki balası, sıyrı güzel gösteren arkasındaki danası; Хатын паспорты – бала 'Kadının pasaportu çocuğudur'. Kadınların her biri kendi çocuğunu doğurmayı hayal etmektedir: Асыл ир күңелендә йөгәне белән ат ятар, асыл хатын күңелендә бишеге белән бала ятар 'Gerçek yiğidin aklında at dizgin takımı, gerçek kadının aklında beşik ve çocuğu'. Çocuk doğuramamak kadınlar için büyük denemedir. Deyim ve atasözlerinde bu tür kadınlar meyvesiz ağaca: Баласыз хатын – жимешсез агач 'Çocuğu olmayan kadın meyvesiz ağaç'; tuzsuz yemeğe: Баласыз хатын – тозсыз аш 'Çocuğu olmayan kadın tuzsuz yemek gibidir; kula: Баласы юк хатын – кол 'Çocuğu olmayan kadın kuldur' benzetilmektedir. Tatarlar için kadınların sağlıklı olması çok önemlidir. Çünkü kadının sağlığına ailedeki mutluluk da bağlıdır: Кардәшеңнең бае яхшы, Хатынның савы яхшы 'Akrabaların zengini daha iyidir, kadınların sağlıklısı daha iyidir'; Юла чыксаң, атың, өйгә кайтсаң, хатының авырмасын 'Yola çıktığın zaman atın sağlıklı olsun, eve geldiğin zaman karın sağlıklı olsun'; Авыру хатын, бозык самавыр ирне баеммас 'Hasta kadın bozuk semaver gibi kocasını zengin yaramaz'; Бай булсаң илең сәяр, сау булсаң, ирең сәяр 'Zengin olursan memleketinde sevilirsin, sağlıklı olursan kocan sever'.

Böylece deyim ve atasözlerinde kadınların gençliği övünülmektedir fakat hayatta daha çok yaşlı kadınlar saygıya değer görülmektedir. Deyim ve atasözlerinde kadınların sağlıklarına dikkat edilmesinin gerektiği de söz konusudur.

Tatar Dilinde Kadın Tipinin Psikolojik Özellikleri

Kadın tipinin (genç kızların, kadınların, gelinlerin) psikolojik özellikleri olarak aşağıdakileri ayırt etmekteyiz: *anlıksal özellikler, ahlak ve eğitimsellik özellikleri*.

Genç kızlarınanlıksal özelliklerini yansıtan deyim ve atasözlerin sayısı fazla değildir. Genç kızların akıllı ve okuma-yazma bilmeleri olumlu olarak değerlendirilmektedir: *Белемле кыз – бирнәле кыз ‘Bilgin kız çeyizli kızdır’; Орчык кадәр буе бар, житкән кыздай уе бар ‘Ağırşak kadar boyu var, olgun kız gibi akli var; Матур кыз күз өчен, акыллы кыз йөрәк өчен ‘Güzel kız göz içindir, akıllı kız can içindir*. Evlenmiş olan kadınlarınanlıksal özellikleri zıt kavramlarla verilmektedir: *акыллы ‘akıllı’ – ахмак ‘akılsız, aptal’*. Tatarlar diyor ki, *Акыллы хатын - хәзинә ‘Akıllı kadın - hazinedir’; Хатын аңлы булса – казна, аңсыз булса – каза ‘Kadının akıllıysa hazine, akılsızsa beladır’*. Fakat bunlarla birlikte şunları hatırlamalıyız ki, akıllı demek sadece eğitim görmüş ve zeki demek değildir aynı zamanda bilgece, zekâlı, sadık ve dürüst demektir. Tatar kadını çevreyi ve dünyayı içgüdüleri, basit hayat bilinci sayesinde kavramakta ve herhangi sorunun çözümünü bulmaya çalışmaktadır. Kadınlarınanlıksallığını ve aklını konu edinen deyim ve atasözlerinde daha çok olumsuz ters davranış okunmaktadır. Mesela, *Ун хатында бер тавык акылы да юк ‘On kadında bir tavuğun kadar akli bile yoktur’; Хатын кешенең фикере кыска ‘Kadınların düşünceleri kısadır; Хатын-кыз акыллы ирдә кимчелек табар, аңгырада камиллек табар ‘Kadınların akli, akıllı yiğidi eksik bulur aptal erkeği akıllı bulur.’; Хатын-кызның акылы жыл өргәнче жиде төрлегә әйләнә, ди ‘Kadınların akli rüzgar esince yedi kere değişir; Хатыныңа киңәш ит, киресен том ‘Kadınına danış ve tersini yap’* gibi deyim ve atasözlerinde Tatar kadınıyla ilgili olarak toplumda netleşmiş olan onun ‘hareketlerini iyice engelleyen doğal olarak akılsız olması,anlıksal yeteneğinin eksik olması’ ile ilgili olarak eksik görülmesi yansımaktadır. (Социология 2003: 99). Dünyanın Tatar dilli görünümüne göre kadınlar için erkeklerin taleplerine uyabilmesianlıksal olmasından daha üstün görülmektedir.

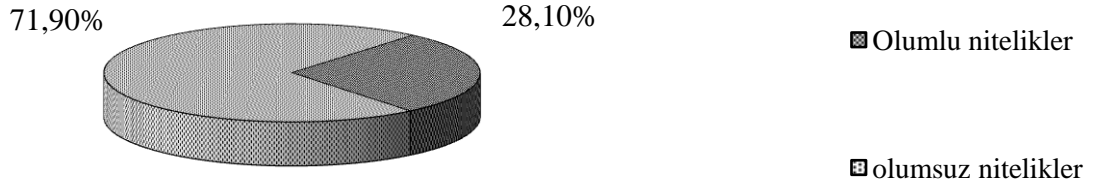
Böylece deyim ve atasözlerinde kadınların akıllı olması, becerikliliği, kocasına sadık olması ve dürüstlüğü vurgulanmaktadır. Erkeklerin bulunduğu toplulukta kadınlar istihfaf edilmiştir. Kadınların akıl yeteneğini vurgulayan özlü sözlerin sayısı da ağır basmaktadır.

Tatar dilinde kadın tipinin duygusal ve psikolojik özellikleri hem olumlu hem de olumsuz taraflardan nitelendirilmektedir. Kadınlarınahlaki niteliklerine önem verilmektedir. İlk sırada mahirlik, edeplilik, eğitilmiş olmaları gibi nitelikler değerlendirilmektedir: *Яхшы хатын - өй даны ‘İyi kadın (karı) evin şöhreti; Уңган хатын кар өстендә казан кайната ‘Mahir kadının kazanı kar üstünde kaynar’*. Kadınların karakterinin olumsuz tarafları olarak deyim ve atasözlerinde şok konuşkanlık, kindarlık, kurnazlık, değişkenlik vb. vurgulanmaktadır. Mesela, *Хатын-кызның күңеле көзгә болыт шикелле ‘Kadınların gönlü sonbahar bulutuna benzer’* vs. Tatar dilindeki deyim ve atasözlerinde erkeksi kadınlar sert olarak eleştirilmektedir. Fiziksel güç edepsiz davranış deyim ve atasözlerde aynen eleştirilmektedir: *Ирдәүкә хатынга сакал житмәс ‘Erkeksi kadınlara sadece sakal yetmiyor’*. Kadınların böyle davranış modeli toplum tarafından kadınların ‘ideal’ kadınlara özgü itaatli ve erkeklere baş eğer davranışına aykırı olarak kabul edilmektedir.

Sayısal analiz sonucunda Tatar dilindeki deyimler ve atasözlerinde kadınların karakterlerine dair olumlu ve olumsuz tarafların yansıtılmasını mukayeseli şekilde

belirleyebildik. Yüzde oranını belli bir cinse ait karakter nitelikleri yer bulan tüm deyim sayısından hesapladık (275 birim).

Tablo 2: Kadınların karakterlerine dair olumlu ve olumsuz yönler

Tatar Dilindeki Deyimlerde Kadınların Karakterinin Olumlu ve Olumsuz Niteliklerinin Sayısal Oranı

Sözkonusu niteliklerin olumluları aşağıdakilerdir: *тормыш алып бара белу осталыгы* 'hayatı ve ev işlerini yönetme mahirliğine sahip olan' (% 20,6), *тәрбиялелек* 'eğitilmiş olma' (% 3,7), *акыл* 'akıl' (% 2), *оялчанлык* 'çekingenlik' (% 1), *самимилек* 'samimiyet' (% 0,8); olumsuz nitelikler ise şunlardır: *ахмаклык* 'akılsızlık' (% 3,2), *яман холык* 'kötü karakter' (% 38,9), *сер тотмау* 'sırları saklamama' (% 5,8), *урдәүкә* 'erkeksi' (% 8,7), *үзгәрүчән булу* 'değişkenlik' (% 1,8), *хәйләкәр* 'kurnazlık' (% 6,1), *күп сөйләү* 'çok konuşkanlık' (% 4), *көнчелек* 'kısacançlık' (% 1), *мыйнаксызлык* 'edepsizlik' (% 1,4), *кирелек* 'inatçılık' (% 1).

Verilerin istatistik analizleri sonuçlarından dilde kadın tipinin psikolojik açıdan nitelendirilmesinde olumlu niteliklerin daha fazla olduğu gözükmektedir. Araştırdığımız materyallerden aşağıdaki sonuçları çıkarabilmekteyiz: Tatar halkı her zaman ailede ahlaki düzeni korumak için çaba göstermiştir. Bu konuda da büyük önem her zaman her zaman ailenin koruyucusu olmalarından dolayı kadınlara verilmiştir. Toplumda saygıya değer olmak ve hakkını almak için kadın itaatli, sabırlı olmalı ve hiç bir kötü karakter niteliğine sahip olmamalıdır.

Tatar Dilinde Kadın Tipinin Hukuki Durumu ve Görevi Açısından Nitelendirilmesi

Tatar dilinde kadın tipinin hukuki durumu ve görevleri açısından aşağıdaki hususlar açıklanmakta ve incelenmektedir: *medeni durumu, toplumda tuttuğu yeri, kadın mali durumu ve akrabalık ilişkileri*.

Bilindiği gibi Tatar ailelerinde çocuklar eğitilirken cinsiyet açısından farklılık gözetilmektedir. Doğdukları andan itibaren erkek çocuk ve kız çocukların eğitiminde farklı davranılmaktadır. İnkılap öncesi Tatar ailesinde erkek çocuk mirasçı olarak değerlendirildiği için kız çocuğun mirasta hiçbir hakkı olmamıştır. Bu durum da genç kızların hukuki durumunun eksik olduğunu kanıtlamaktadır. Kız çocukların doğumu istenilmeyen bir durum olmuştur: *Кыз тапканга ай туган, ул тапканга көн туган* 'Kız çocuk doğurana ay doğar, erkek çocuk doğurana güneş doğar'; *Кыз үсә, өйгә кытлык, ул үсә, өйгә котлык* 'Kız çocuk yetiştiriliyorsa evde yoksulluk, erkek çocuk yetiştiriliyorsa evde zenginlik'.

Çocukları çocukluklarından itibaren emeğe alıştırmaktadırlar: Kız çocuklar annelerine her türlü yardımı etmektedirler, küçük kız ve erkek kardeşlerine bakmaktadırlar. Çalışma süresince çocuklar sadece emeği öğrenmeyip, onlara sorumluluk, borcu ödeme, yakınlarla özen gösterme ve dikkatli olma ve büyüklere saygı duyma gibi duygular aşılanmaktadır. Böylece stereotipler esasında cinsiyet bakımından eşleştirme yapılmaktadır: Küçük kız çocuk annesinin nasıl davranacağını neler yapacağını göre göre büyüdüğü zaman 'gerçek kadın' ve 'gerçek erkekler'in nasıl davranacağını öğrenmektedir. Topluma alışma süresince çocuklara cinsiyetlerin dünyayı ayırt edildiği 'doğru biçimde' kavrama yeteneği aşılanmaktadır. Dilde yer bulan aşağıdaki atasözleri Tatar dili bilincinde bu tür yaklaşımın yer aldığını kanıtlamaktadır: *Өч яшьлек ул атага булышыр, өч яшьлек кыз анага булышыр 'Üç yaşındaki erkek çocuk babasına yardım eder, üç yaşındaki kız çocuk annesine yardım eder; Кыз комач сорый, ул менэргэ май сорый 'Kız çocuk kumaş istemekte, erkek çocuk tay istemektedir'; Кыз – курчакка, малай – колынчыкка 'Kız çocuk bebek oyuncakla ilgilenir, erkek çocuk tayla ilgilenir.'*

Tatar ailelerinde genç kızın doğduğu andan itibaren gelecekte gelin olacağı düşünülmektedir: *Кыз – бишектә, жуһаз – сандыкта 'Kız beşikte, çeyiz sandıkta'; Житкән кыз кияүдән курыкмас 'Olgun kız damattan korkmaz.* Tatar dilindeki deyim ve atasözlerinde kızı evlendirirken başlık parası alma ve bundan dolayı kız evlendikten anne baba evine dönmesini engelleme âdeti de yansımaktadır: *Киткән кыз – киселгән икмәк 'Evlenmiş kız kesilmiş ekmek gibidir'; Кыз акчасы – тоз акчасы 'Kız için verilen para toz için verilen para gibidir'; Кызга биргән күрәнмәс, комга сипкән беләнмәс 'Kıza verilen görülmez, kuma serpilene bilinmez'.*

Ailedeki ilişkiler, ayrıca karı ve koca ilişkilerinin yansıtıldığı özel bir grup atasözünde de görülmektedir.

Tatarlarda aile kavramına her zaman önem verilmiş ve önem verilmektedir. Evlenme ise doğal bir ihtiyaç olarak değerlendirilmektedir. Eski zamanlarda aile kurmak, herhangi bir yaşamın tek bir yönlendirme aracı ve ihtiyarlılığın tek güvenli garantisi olarak değerlendirilmiştir (Татары 2001: 327). Eski dönemlerden beri Tatarlar ailelerini Kuran ve şeriat kuralları temelinde kurmuşlardır. İnanç aynı zamanda Tatar kültürü ve geleneklerinin oluşumunu da sağlamıştır. Çünkü inanç toplumun hayatını sağlam olarak yaşamasını sürdürmeyi sağlayan ahlak kurallarının bozulmasını engellemektedir. Geleneksel Tatar ailesi ataerkil ilkeleri esas almıştır. Ataeril bir ailenin esas özelliği de, cinsiyetlerin onların sosyal ve sosyal-psikolojik özelliklerine ve görevlerine dayanarak ayırt edilmesidir (Doroşina 2010: 158). Bu tür ailelerde koca, ailenin başındadır, kadın ise ona saygı göstermeli ve ona baş eğmelidir. Bu kurallar aynen Tatar dilindeki deyim ve atasözlerinde de yansımaktadır. Evlenmiş olan kadının hayatı yalnız yaşayan kadının hayatıyla karşılaştırılarak iki türlü değerlendirilmektedir: 1) Olumlu olarak: *Ирле гомер – иркә гомер 'Kocayla hayat sürdürmek nazlı hayattır'; Ирле хатынга бүре дә тими 'Kocası olan kadına kurt bile dokunmaz'; Ирле хатын терәкле 'Kocası olan kadın dayanıklı kadındır'; 2) Olumsuz olarak: Ирле кеше – чирле кеше 'Kocası olan kadın hasta kadındır'. Fakat kadınlar için yalnızlıkla geçirilen hayat büyük bir deneme olarak da değerlendirilmektedir: *Ирсез йорт – мичсез йорт 'Kocasız ev sobasız evdir'; Ирсез тормыш – нурсыз тормыш 'Kocasız hayat nursuz hayattır'.**

Dulluk kadınlar için bela olarak görülmektedir. Dul kadın kanadı kırılmış kuşa benzetilmektedir: *Йәтум хатын – канаты сынган кош 'Dul kadın, kanadı kırılmış kuş gibidir'. Dul kadınların hayatı da çok zordur: Толның хәлен тол белер 'Dul kadının durumunu sadece dul kadın anlayabilir'; Тол үезен шайтан ялар 'Dul kadının yüzünü şeytan yalar'. Dul bir kadınla evlenmek olumsuz olarak değerlendirilmektedir: Усак*

утынның кызуу юк, Жүңгә хатынның кызыгы юк 'Titrek kavağı yakarsan ısısı olmaz, dul kadınla evlenirsen tadı olmaz'.

Tatar kadınlarının esas işi olarak onların eve bakmaları görülmektedir. Deyim ve atasözlerinde de kadınların eve bakmalarının mahirliği, günlük işlerini yürütmeleri ile ilgili zıt anlamlı nitelikler yansıtılmaktadır: mahir – mahir olmayan, çalışkan – tembel, temiz, düzenli – dağınık: (Аш өенә күз салсаң, хужа хатынының үөзен күрерсең 'Mutfağa gidip bakarsan kadının gerçek yüzünü görürsün'; Бортак хатын йорт томар 'Tasarıflu kadın bütün evi korur'.

Tatar toplumunda ailede erkeklerin baş olması kabul edilmiştir. Kadın hiç şüphesiz kocasına baş eğmektedir: Ир – аяк, хатын – олтырак 'Koca ayak, karısı ise toprak'; Хатын хужасы - ир, ир хужасы – бурыч 'Kadının sahibi kocadır, kocanın sahibi borçtur'.

Yukarıda örnek olarak aldığımız deyim ve atasözleriyle birlikte ailede hem koca hem de kadının aynı öneme sahip olduklarını ve kadınların ailedeki görevlerinin alçatılmamış olduğunu yansıtan atasözleri de bulunmaktadır: Ир өй салған – хатын жүмергән, хатын өй салған – шайтан да жүмерә алмаған 'Kocasının yaptığı evi karısı yıkmış, karısının yaptığı evi şeytan bile yıkatamış'; Ир өйнең бер чатын томып торса, хатын өч чатын томып торыр 'Koca evin bir köşesini tutarsa, karısı ise üç köşeyi tutmaktadır'.

Deyim ve atasözlerinde akrabalık ilişkileri ана 'anne', үеи ана 'üvey anne', төркөн 'anne tarafından akrabalar', абысын 'teyze', килен 'gelin', каенана 'kaynana; ağızlarda. – биана, кайна', каенсеңел 'kayın kız kardeş' kelime birimleri aracılığıyla bildirilmektedir.

Tatarlarda baba ve anne ve anne baba otoritesi oluşmaktadır. Anne ve babaya saygıyla davranma, ailenin ruhi açıdan dayanıklı olduğunu göstermektedir. Anne ve babanın ailedeki yerini belirlemek için peygamberimiz Hz. Muhammed'in ünlü sözüne dikkat edebiliriz: 'Cennet annelerinizin ayaklarının altındadır'(Галиуллина 2010: 11).

Tatar ailelerinde annelere olan saygılı davranış eski mitolojik geleneklerinden kaynaklanmaktadır. Tüm Eski Çağ dinî – mitolojik inançlarda anne tipi, hayat hediye eden varlık olarak canlandırılmaktadır. Böyle davranış tarzı, İslam öncesi Türk halklarının millî bilinçlerinde de yansımaktadır. Mesela, eski Türklerin dünyayı kavramalarına göre düşey dünya üç katmandan oluşmaktadır: Yukarı katman, orta katman ve alt katman. Yukarı katmanın tanrısı Тенгери (Tengri, Gökyüzü) olmuş. O net olarak erkek cinsine ait olmuştur. Fakat ikinci Tanrıçe, Umay, açıkça kadın cinsine özgü niteliklere sahip olmuştur. Umay çocukların doğumunu yönetmiş, yeni doğan bebeklere ve askerlere destek vermiş, hayat gücünü canlandırmıştır. Tengri ve Umay ikisi birlikte Tanrılar çiftini canlandırmışlardır. Eski Türk yazılarında onlar hakkında aşağıdakiler yazılmaktadır: 'Kagan baba Gökyüzü (Tengri) gibidir, katun anne (kaganın karısı) ise Umay gibidir'. (Давлетшин 2004; Татарı 2001: 49). Bunun dışında Tatarlar, her yerin kendi Tanrısı: йорт анасы 'ev annesi', су анасы 'su annesi', юл анасы 'yol anesi', агач анасы 'ağaçlar annesi', гөлләр анасы 'çiçekler annesi' vs. olduğuna inanmışlardır. Tatar dilinde anne tipi açıkça olumlu olarak değerlendirilmektedir. O, ailedeki ruhi-ahlaki ve duygusal durumları düzenleyen olarak canlandırılmaktadır: Кояш янында жылылык, әнкә янында тереклек 'Güneşin yanında sıcaklık, annenin yanında canlılık'. Annelerin başka bir türü olarak sosyal anne tipi үеи ана 'üvey anne' tipi de yer bulmaktadır. Biyolojik annelerden farklı olarak üvey anne yabancı ve daha sert, zalim olarak canlandırılmaktadır. 'Анаң үеи булса, ул йортка сыймассың 'Annen üvey olursa o eve sığmazsın'.

Böylece annelik görevi daha çok doğal ve kişilik hiyerarşisinin temeli olarak verilmektedir. Anne ailedeki ruhi-ahlaki ve duygusal ilişkilerini düzenleyen ve koruyan kişi

olarak görev üstlenmektedir. Deyim ve atasözlerinde anne, üvey anneye zıt olarak canlandırılmaktadır. Çocuk annesinden ana diliyle ilk kelimeleri, ninnileri, şarkıları ve masalları duymaktadır, annesi çocuğuna hayatındaki ilk din derslerini vermekte ve çocuğun topluma alışma esaslarını öğretmektedir.

Tatar dilindeki *килен* 'gelin' terimi Eski Türkçedeki *kelin* (gelin, gelincik, yeni evlenen kız, genç kız, oğlun karısı) teriminin İdil-Ural boyunda yayılmış olan şeklidir. Söz konusu terim sadece gelin ve erkek kardeşlerin eşleri anlamına gelmeyip aynı zamanda 'bütün yaş olarak daha küçük erkek soyundan olan kardeşlerin hanımları' anlamına gelmektedir (Рамазанова 1991: 33).

Tatarcada bu kelimeyle ilgili örf adet niteliğini taşıyan birçok ifade yer bulmaktadır. Mesela gelinin damadın evine gelişi, taşınması ile ilgili göreneklerden: *килен төшү* (gelini kabul etme); *килен күрсәтү, килен чәе эчерү* (gelinle tanışma, geline çay içirme), *килен туны* (gelinin yanında getirdiği çeyiz); *яшь килен мунчасы* (gelin adına evlenme dolayısıyla ısıtılmış hamam); *су юлы күрсәтү* (su yolunu gösterme: genç gelinin kaynaktan getireceği suyun yolunu öğrenme).

Килен 'gelin' ile ilgili deyim ve atasözleri, daha çok onun damadın evinde geçireceği hayattan ve damadın akrabalarıyla kuracağı ilişkilerden bahsetmektedir. Tarafımızca 'gelin – kaynana, kaynata', 'gelin – kayınbirader', 'gelin – kayın kız kardeş' ilişkileri ayırt edilmektedir. Bunların arasında gelin ve kaynanası arasındaki ilişkileri yansıtanlar üstün çıkmaktadır. Bu atasözlerinde onların bir birlerine olan olumlu ya da olumsuz davranışları net olarak açıklanmaktadır. (*Яхшы килен үз кызыңнан яхшы 'üyi gelin öz kızından daha yakındır'; Киленен яратмаган каенана аш утырғанда намазга керешер 'Gelinini semeyen kaynana herkes yemeğe otururken namaza durur'*).

Tatarlarda gelinin, kocasının tüm erkek akrabaları karşısında konuşmama geleneği yer bulmuştur: *тел яшерү* 'dil saklama'. Her halde sözkonusu gelenek büyüklere saygı gösterme gibi milli geleneğin etkisinde ortaya çıkmış olabilmektedir: *Килен олыларның атын атамас 'Gelin büyüklerin adını bile söylemez'*. Bu geleneğin anlamı da şöyle ki, 'gelin kocasının evine geldikten sonra kayın babası ve kocasının tüm büyük erkek kardeşleri karşısında konuşmamıştır. Genellikle gelinin kimlerle konuşmasını yasaklayacağını kaynanası belirlemiştir. Zamanla bu geleneğin geçerliliğini kaybetmiş, fakat gelin kendi isteğiyle kocasının akrabalarına saygı gösterme amacıyla susmuştur'. (Бикчурин 1993: 74). Eğer gelini konuşurma ihtiyacı varsa, o zamanın kurallarına göre, geline büyük bir hacimde para verilecektir. Bu yüzden de: *Сыер биреп телен ачтырткан идем, ат биреп ябырлык булдым 'İnek vererek gelinimi konuşturmuştum, şimdi de sustumak için at verecek oldum'* denmiştir.

Bulduğumuz bazı deyim ve atasözlerinin arasında cinsiyeti bildiren özel kelime birimleri bulunmayan, cinsiyetin sadece içerikten bilinecek oldukları da görülmektedir. Sözkonusu deyim ve atasözleri daha incelikli olarak araştırıldığında cinsiyet açıklanabilmektedir. Mesela, *Төркене якынның түшәге жыелмас 'Türkünü (akrabaları) yakında olanın yatağı toplanmaz'*. *Түркүн* kelimesi Türk dillerinde gelinin akrabaları anlamına gelmektedir. Damadın akrabaları ise *агаен* terimiyle ifade edilmektedir. Bu yüzden yukarıda örnek olarak verilen atasözü, annelerinin evini sıkça ziyarete gelen gelinlerden bahsetmektedir. Annelerini sık sık ziyaret etmek, hayat kurallarına aykırı olarak kabu edilmekte ve büyükler tarafından ayıplanmaktadır.

Böylece tarafımızca Tatar dil kültüründe toplumda oluşan kadın ve erkek hakkındaki milli-kültür düşüncelerini yansıtan cinsiyet stereotipleri açıklanmaktadır. Dünyayı Tatar dili aracılığıyla kavramada kaydedilmiş olan stereotip düşünceleri aşağıdakilerdir: Tatar erkeği, yiğit gibi güçlü, gururlu, dürüst, cömert ve az konuşkandır. Tatar kadınları ise, iyi kalpli, çekingen, eğitilmiş, edepli ev hanımıdır. Tatar kızları ise

çekingен, iffetli olarak nitelendirilmektedir. Tatar geleneklerinde erkeksi kadınlar olumsuz olarak nitelendirilmektedir.

Deyimlerde erkek tipi asker, ailesini ve vatanını koruyan, aile başlığı ve çalışkan ev sahibi olarak; kadınlar ise ilk sırada eş ve ikinci sırada da ailede baş eğен, eve bakan ev hanımı olarak değerlendirilmektedir.

Deyim ve atasözlerinde toplumda erkeklerin kadınlardan daha üstün olduğu yansıtılmaktadır. Fakat deyim ve atasözlerinin, yine özlü sözlerin birçoğu, kadınların ailede aynı zamanda toplumda da önemli göreve sahip olduğunu ve ailenin duygusal psikolojik durumunu düzenleyen regülatör olarak değerlendirilmektedir. Sözkonusu tip, deyim ve atasözlerinde cinsiyetlerin zıt olarak yansıtılmasının ağır basmasını dengelemektedir.

Kadın ve erkek cinsini ayırt etmeye hizmet eden morfolojik araçların Tatar dilinde bulunmaması, dilbilgisinde cinsiyet kategorisinin olmaması, Tatar dilinde cinsiyetlerin zıt olarak yansıtılmasının düşük oranda kullanıldığını göstermektedir.

Makalemizde Tatar dilinin kelime birimlerinin küçük bir kısmını cinsiyet açısından araştırdık. Fakat sözkonusu kısım bile, bu sorunun çok anlamlılığını göstermekte ve araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

Аминова, А.А. (2003), “Аксиологические особенности концепта «женщина» в русском, английском и татарском языках”. **Сопоставительная филология и полилингвизм**. Под общ. ред. А.А. Аминовой, Н.А. Андрамоновой. Казань.

Әмиров, К. Ф., (2005), **Акылсыз кеше мәкальсез сөйләмәс: Хокук һәм законлылык турында татар халык мәкальләре, әйтемнәре, афоризмнары һәм мәзәкләре**. Казан.

Әхмәтьянов, Р. Г., (2001), **Татар теленәң кыскача тарихи-этимологик сүзлегә**. Казан.

Бикчурина, Н., (1993), “Молчание – золото...”. **Идель**. 1993. № 6.

Габдуллин, Р., (1999), **Афоризмы. Хикмәтле сүзләр**. Оренбург.

Галәми, Д., (2000), **Фәлсәфи тәлгәшләр: канатлы гыйбарәләр, тәкъбирләр**. Казан.

Галиуллина, Г. Р. һәм Ф. Ә. Илдарханова., (2010), **Хәзерге татар гаиләләрендә исем сайлау традицияләре**. Казан.

Гыйззәтуллин, И.С., (2000), **Канатлы сүзләр**. Казан.

Давлетшин, Г. М., (2004), **Очерки по истории духовной культуры предков татарского народа (истоки, становление и развитие)**. Казань.

Дорошина, И. Г., (2010), “Особенности семейных отношений в татарских семьях”. **Этногенез и ранняя история народов Евразии: Материалы международной конференции. 5-6 апреля 2010 г.** Пенза-Прага.

Жәләй, Л.-Н. Борһанова һәм Л. Мәхмүтова, (1957), **Татар теленәң фразеологиясе, мәкаль һәм әйтемнәре**. Казан.

Зайнуллина-Маннапова, А. Х., (1988), “О лексике деловых документов старотатарской письменности XVII века”. **Истоки татарского литературного языка**. Казань.

Замалетдинов, Р. Р., (2004), *Татарская культура в языковом сознании*. Moskva

Исәнбәт, Н.С., (2010), *Татар халык мәкальләре: мәкальләр жыелмасы: 3 томда. – 2 нче басма. Т. 1-3*. Казан.

Кадырова, Э. Х., (2001), *Поэмы Мухаммедьяра “Тухфа-и мардан” и “Нур-и содур”*. *Лексика*. Казань.

Мәхмүтов, Х. Ш., (2002), *Әйтем – чәчәк, мәкаль – жиләк: Халык афоризмнары. Икенче китап*. Казан.

Мушинский, А. и А. Сафиуллин, (2007), *Устами татарского народа: Пословицы, поговорки, афоризмы, литературные миниатюры*. Казань.

Нуриева, Ф. Ш., (1999), *“Нахдж ал-Фарадис” Махмуда ал-Булгари*. Казань.

Рамазанова, Д. Б., (1991), *Термины родства и свойства в татарском языке*. Казань.

Саттар-Мулилле, Г.Ф., (1998), *Татар исемнәре ни сөйли? (Татар исемнәренәң тулы аңлатмалы сүзлеге)*. Казан.

Социология: Энциклопедия, (2003), Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин и др. Moskva 2003.

Татар халык иҗаты. Мәкаль һәм әйтемнәр, (1987), Казан.

Татары, (2001), Moskva.

Телия, В. Н., (1996), *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Moskva.

Фасеев, Ф. С., (1982), *Старотатарская деловая письменность XVIII века*. Казань.